

A különböző nemzetek legkiválóbb publicistáinak tanítása

Szerző: KOVÁCS Péter

Affiliáció: kutató professzor, PPKE

Rovat: Nemzetközi jog

Rovatszerkesztő: SULYOK Gábor

Lezárás dátuma: 2025.04.01

Idézési javaslat: KOVÁCS Péter: „A különböző nemzetek legkiválóbb publicistáinak tanítása” in JAKAB András – KÖNCZÖL Miklós – MENYHÁRD Attila – SULYOK Gábor (szerk.): Internetes Jogtudományi Enciklopédia (Nemzetközi jog rovat, rovatszerkesztő: SULYOK Gábor) <http://ijoten.hu/szocikk/a-kulonbozo-nemzetek-legkivalobb-publicistainak-tanitasi> (2025). Konkrét szöveghelyre való hivatkozáshoz javasoljuk a szövegbeli bekezdésszámok használatát, pl. [8] vagy [12]–[18].

A Nemzetközi Bíróság Statútumának 38. cikke a bírák által alkalmazandó nemzetközi jogi szabályok mellett azok értelmezési segédeszközeiként hivatkozik a „legkiválóbb jogtudósok tanításaira”. A szócikk e fordulat kialakulásának történetét, joggyakorlati alkalmazását és tényleges hasznosíthatóságát tekinti át.

Tartalomjegyzék

- 1. A „legkiválóbb jogtudósok tanításai” fordulat megfogalmazásának története az Állandó Nemzetközi Bíróság Statútumának előkészítő anyagainak tükrében**
- 2. A „legkiválóbb jogtudósok tanításai” fordulat és a Nemzetközi Bíróság Statútumában és a Nemzetközi Bíróság, valamint az egyéb nemzetközi bíróságok és törvényszékek gyakorlatában**
- 3. A „legkiválóbb jogtudósok tanításai” fordulat és a Nemzetközi Jogi Bizottság kodifikációs tevékenysége**
- 4. A „legkiválóbb jogtudósok tanításai” fordulat és a nemzetközi jogtudományi szakirodalom**
- 5. A „legkiválóbb jogtudósok tanításai” fordulat értelme a nemzetközi joggyakorlatban**
- 6. JEGYZETEK**

1. A „legkiválóbb jogtudósok tanításai” fordulat megfogalmazásának története az Állandó Nemzetközi Bíróság Statútumának előkészítő anyagainak tükrében

[1] Figyelemmel az Állandó Nemzetközi Bíróság (*Cour Permanente de Justice Internationale / Permanent Court of International Justice*) Statútumának 38. cikkére, valamint arra, hogy ez a cikk gyakorlatilag szó szerint azonos a Nemzetközi Bíróság (*Cour Internationale de Justice / International Court of Justice* - >a nemzetközi bíróságok kialakulása, elterjedése, megsokszorozódásuk következményei) Statútumának 38. cikkével (leszámítva az első paragrafusba bekerült, „amelynek az a feladata, hogy az eléje terjesztett jogvitákat a nemzetközi jog alapján döntse el” szövegű 1945-ös betoldást, és azt, hogy a bekezdések ekkor a korábbi numerikus sorrendiség helyett betűrendes sorrendet kaptak), ez a

szócikk csak a „legkiválóbb jogtudósok tanításai” fordulat genezisével és értelmezésével foglalkozik.

[2] A „*la doctrine des publicistes les plus qualifiés des différentes nations*” / „*the teachings of the most highly qualified publicists of the various nations*” fordulat a két statútum esetében azonos. De pontosabb lenne úgy fogalmazni, ez az 1920-as és az 1945-ös angol nyelvű változatot illetően egyértelmű, és tulajdonképpen fennáll a francia szöveget illetően is, de nem az 1920-as, hanem csak egy szövegezési hiba 1929-es hivatalos elismerését követő kiigazítás (a francia jogi szakzsargonban ismert kifejezéssel egy kis „*toilettage*”) hatálybaléptetése után. Eredetileg ugyanis a francia szövegben csak a „*la doctrine des publicistes les plus qualifiés*” szerepelt, azaz nem volt ott a „*des différentes nations*”.^[1]

[3] Jóllehet a nemzetközi szerződések magyarországi kihirdetésének gyakorlata (->a nemzetközi jog és a magyar jog viszonya) számos problémával terhelt, amelyek közül csak egy a magyarra fordítás során elkövetett esetleges hiba, pontatlan vagy pongyola fordítás, és a magyar nyelvű szöveg – hacsak az nem hiteles nyelve az adott szerződésnek – a nemzetközi kötelezettség szempontjából amúgy is irreleváns, érdemes megjegyezni, hogy az Állandó Nemzetközi Bíróság Statútumát kihirdető és érezhetően a francia szöveg alapján készült 1926. évi I. törvénycikkben a vonatkozó rész ezért szól így: „valamint a legkiválóbb publicisták tanait.”^[2] Az ENSZ Alapokmányt és a Nemzetközi Bíróság Statútumát kihirdető 1956. évi I. törvényben adott szövegrész szerint viszont „és a különböző nemzetek legkiválóbb publicistáinak tanítását” alkalmazza segédeszközként a Nemzetközi Bíróság. A francia nyelvben egyértelműen egyes számban levő „*moyen auxiliaire*” mindkét magyar törvényben többes számba került, azaz „segédeszközei” gyanánt fordították. Az 1926-os és az 1956-os magyar szövegek között több, jogilag nem, stilisztikai szempontból esetleg indokolható eltérés van, viszont mint ismeretes, az 1956-os fordítás becsempészte a sem az angol, sem a francia szövegben nem szereplő „a következő forrásokat” kifejezést.^[3] Mindkét fordítás tekintetében igaz azonban, hogy itt nem a magyar médiavilágban előszeretettel használt, esetenként közírónak is nevezett publicista kifejezésről van szó, hanem a francia nyelvben a közjogász / magánjogász (*publiciste / privatiste*) ellentétpárja van a háttérben.^[4]

[4] A „különböző nemzetek” fordulat megjelenése, majd eltűnése a francia szövegből, illetve újra felbukkanása az előkészítő anyagok (*travaux préparatoires*) áttekintése alapján, valamelyest nyomon követhető, bár mint látni fogjuk, az okok nem világosak. Mielőtt erre rátérnénk, fontos rámutatni arra, hogy az Állandó Nemzetközi Bíróság illetve a Nemzetközi Bíróság Statútumában van egy sajátos kontraszt aközött, hogy míg az általános jogelvek (->a civilizált nemzetek által elismert általános jogelvek) a 38. cikkben a „civilizált nemzetek” fordulathoz vannak kapcsolva (ami annyi vitát és éles kritikát váltott ki, mindenekelőtt az ún. fejlődő világ politikusai és nemzetközi jogászaik részéről), addig a jogtudósok a „különböző nemzetek” fordulathoz, azaz itt valamiféle kulturális felsőbbrendűség vélt vagy valós hangoztatásának vádjá csak alkalmanként merült fel.

[5] Mivel tehát Nemzetközi Bíróság Statútumának 38. cikke az Állandó Nemzetközi Bíróságra épül, így azt kell megvizsgálni, hogy miért tartották szükségesnek a Nemzetek Szövetségében azt, hogy valamilyen formában a jogtudományra, mint a bírói gyakorlatot érintő vagy alakító tényezőre is történjék hivatkozás. A Nemzetközi Bíróság honlapján az Állandó Nemzetközi Bíróság ügyeire, joggyakorlatára és a kapcsolódó dokumentumokra fenntartott részben^[5] mindenekelőtt a *Series D*-ben^[6] és az *Other documents*ben^[7] található az az anyagok, amelyek alapján meg lehet érteni, hogyan jutottak el a szövegezők a véglegesített és az államok által elfogadott változathoz. Ezek között az egyik legfontosabb a kétnyelvű, 783 oldalas jegyzőkönyv a Statútum szövegének kidolgozásával megbízott *ad hoc* bizottság 1920. június 16. – július 24. között végzett munkájáról.^[8]

[6] A jegyzőkönyvből az derül ki, hogy a Nemzetek Szövetségének (->Egyesült Nemzetek Szervezete) főtítkárságát képviselő, és a bizottság főtítkári szerepét betöltő Dionisio Anzilotti, a japán Minichiro Adatci, a spanyol Rafael Altamira, a brazil Clovis Bevilacqua (akit utóbb helyettese, Raul Fernandes váltott), a belga Édouard Eugène François Descamps báró (a testület elnöke), a norvég Francis Hagerup, a francia Albert de Lapradelle, a holland Bernard Cornelis Johannes Loder, az angol Lord

Walter George Frank Phillimore, az olasz Arturo Ricci-Busatti, az amerikai Elihu Root a jelen tanulmány tárgyát illetően két kihívással szembesültek:

1. hogyan lehet elkerülni a *non liquet* problémát, azaz hogy az elébük terjesztett jogvitát a hatáskörrel rendelkező bírák azért nem tudják eldönteni, mert nincs szerződési avagy szokásjogi fogódzó, és
2. hogyan lehet elkerülni, hogy a bírák önállósítva magukat és elszakadva – külön felhatalmazás nélkül – a pozitív jogtól, valamilyen általuk vélt absztrakt igazság alapján döntsenek.

[7] Mindez persze szoros összefüggésben van az ún. civilizált nemzetek által elismert általános jogelvek kérdésével és jogforráskénti felhívhatóságával,^[9] és nem véletlen, hogy a jogtudósok iránymutató vagy éppen korlátozó szerepe gyakran ezzel kapcsolódott össze a szövegjavaslatokban és a vitákban. A vitákban visszatérően és ezekkel összekapcsolódva jelent meg továbbá a Nemzetközi Zsákmánybíróság felállításáról szóló, de ratifikáció híján hatályba nem lépett 1907. évi XII. Egyezménynek a bírósági döntéshozatalról szóló 7. cikkében foglalt szabályok^[10] intellektuális öröksége. Igaz, a jogtudomány meglehetősen egységesen úgy értelmezi a kellő számú ratifikáció elmaradását, hogy az államok nem értettek egyet azzal, hogy egyrészt hierarchikus sorrendet állítottak fel a Nemzetközi Zsákmánybíróság statútumának szövegezői a szerződés, a szokásjog és az általános jogelvek között, másrészt pedig – és talán ez zavarta őket igazán –, hogy az Egyezmény *ab ovo* lehetségesnek tartotta a pozitív jog hiányában való döntés automatikus, külön beleegyező akaratnyilatkozat nélküli lehetőségét, pusztán a méltányosság alapján, és rögzítette a kötelező joghatóságot, az államnak akár egy magánféllel szemben fennálló jogvitájának fellebbezési fórumaként.

[8] Mindenesetre a kérdés, hogy – ha nem is *de jure*, de legalább *de facto* vagy a praktikum okán – van-e sorrendiség a szerződés, a szokásjog és az általános jogelvekhez fordulás között, rendszeresen visszatért, ráadásul aszerint árnyalva, hogy kontinentális joghoz vagy a *common law*-hoz kötődött-e az illető.

[9] A jegyzőkönyv fontosnak tartotta kiemelni, hogy a vita csaknem mindig francia nyelven folyt, kizárólag Elihu Root használta az angol nyelvet. Így a jegyzőkönyv francia szövege az elhangzottak lejegyzése, az angol pedig csak utólagos fordítás, Root esetében ennek értelemszerűen a fordítottjáról van szó.^[11]

[10] Úgy tűnik, a kérdéses fordulat legelső változatát a bizottság a 13. ülésén Root tette az asztalra, mint ahol az a végleges 38. cikkre végül is sokban emlékeztető formában elhelyezve a 4. pontba került, s a megfogalmazás ekkor „*les opinions des publicistes*” / „*the opinions of writers*” volt.^[12] Egy oda illesztett lábjegyzet tanulsága szerint a vita eredményeként „*la doctrine des publicistes les plus qualifiés des différentes nations*” / „*the doctrines of the best qualified writers of the various nations*” formában a bizottság a 13. ülésén ideiglenesen elfogadta.^[13] Ekkor a cikk kalapszerű felvezető részében (az ún. *chapeau*-ban) „a Bíróság által alkalmazandó szabályok” fordulat szerepelt,^[14] amelynek legfontosabb elemét a vita eredményeként „jogi szabályokra” változtattak.^[15]

[11] Volt ugyan egy alternatív javaslat, amelyet Descamps báró, Lord Phillimore és hozzájuk egy apró módosítás elfogadása nyomán csatlakozó Ricci-Busatti nyújtottak be, amelynek lényege az volt, hogy a felvezető részben az „*alkalmazandó*” igenév csak a szerződésre, a szokásjogra és az általános jogelvekre vonatkozzon, és egy ezt követő zárórendelkezés utaljon a bírói döntésekre és jogtudósok véleményére („*opinions des publicistes les plus qualifiés des différents pays*” / „*opinions of the best qualified writers of the various countries*”), mint amelyeket a Bíróságnak figyelembe kell vennie.^[16]

[12] A vitát ezekről 1920. július 3-án, a 15. ülésén folytatták le, amikor Descamps báró Lord Phillimore támogatásával kezdetben elérte, hogy a vélemények helyett az *egybevágó tanok* („*doctrines concordantes*” / „*coinciding doctrines*”) kifejezést használják.^[17] Descamps báró emellett a sorrendiség említésének fontossága mellett érvelt, és azt hangsúlyozta, hogy kiegészítő jelleggel kell hivatkozni a civilizált népek jogtudatából fakadó előírások feltárásában a tekintélyes jogtudósok tanítására.^[18]

Lapradelle leszögezte, hogy a joggyakorlat jóval fontosabb, mint a doktrína, és ha azt forrásként nevesítenék, akkor annak a vitában álló államok tekintélyes szerzőinek egybevágó álláspontjára^[19] kellene szorítkoznia. Mivel nehéz lenne fokozatosságot felállítani a doktrína különböző megnyilvánulásai között, gyakorlati szempontból a Nemzetközi Jogi Intézet (*Institut de Droit International*) határozatainak figyelembevételéről lehetne szó.^[20] Descamps ezután Ricci-Busattival vitatkozott, mondván, nem érti, hogyan lehet kétségbe vonni a doktrína szerepét az értelmezés során, ahol annak amúgy is csak kiegészítő szerepe van a nemzetközi jogi szabályok megvilágításában. A doktrína és a joggyakorlat nem szabályokat teremt, hanem csak közreműködnek a létező szabályok megállapításában.^[21] Descamps ezután kifejezte szimpátiáját Root tervezetét illetően, és Lord Phillimore-ral és Lapradelle-lel folytatott rövid vita után a kérdéses formulát „*la doctrine des publicistes les plus qualifiés des différentes nations*” / „*the doctrines of the best qualified writers of the various nations*” formájában ideiglenesen elfogadták,^[22] majd egy hosszabb vita kezdődött újra Ricci-Busattival, aki ragaszkodott a hivatkozási sorrendiség („*dans l'ordre successif*” / „*in the undermentioned order*”) kifejezésének törléséhez.^[23]

[13] A jogtudósokra való hivatkozás kérdése, úgy tűnik, 1920. július 14-én, a 24. ülésen merült fel ismét, amikor Root és Lord Phillimore közös, több cikket érintő tervezetet nyújtottak be, és az alkalmazandó szabályok ekkor a 31. cikk alá kerültek. A tervezet eredetije franciául készült és érdekes módon az angol fordítás egy fontos elem tekintetében eltér a franciától, de szerencsésebb is annál. Míg a francia eredeti a „szervek” („*organes*”) kifejezést használja, addig az angol az „eszközöket” („*means*”), mint ami a jog alkalmazásához és fejlesztéséhez kell. Ugyanakkor a tekintély értelmű „*autorité*” itt kihívóan „*precedent*” gyanánt fordítódott.^[24]

[14] Nem igazán világos, hogy ennek vitájára mikor került sor, mindenesetre az 1920. július 19-i 25. ülés jegyzőkönyvének a 2. sz. melléklete^[25] már egy másik, de a korábbiakra emlékeztető szöveget tartalmaz, szintén a 31. cikk keretei között. Itt a „*chapeau*” és a jogtudósokra való utalás is jelentősen változott: a „*chapeau*”-ba egyfajta önkontrollt iktattak be,^[26] és a bírói döntések és a jogtudósok tanításainak szerepét abban az összefüggésben említik, ahogyan azokból a jogszabályok levezethetők.^[27] Ha az angol szövegben nem is, de a franciában egyértelmű, hogy a jogszabályokat a doktrínából is levezethetőnek tekintette ez a dokumentum, azaz Lord Phillimore és Root tervezetéhez képest itt keményedett, igaz, az angolból viszont eltűnt a „*precedent*”, a franciából pedig az „*autorité*”.

[15] Az új szövegvariánst az 1920. július 19-i, 27. ülésen vitatták meg, ahol Descamps báró javaslatára beiktatták a „mint a jogi szabályok megállapításának segédeszközeit” („*Comme moyens auxiliaires de la détermination des règles de droit*” / „*As subsidiary means for the determination of rules of law*”) fordulatot. Lord Phillimore túl erősnek találta a bírói döntések erejére való kitétel, és annak puhítását kérte, mondván, hogy a bírói döntések nem alkotják, hanem csak megállapítják a létező jogot. Ricci-Busatti visszatért arra, hogy a hivatkozási sorrendiséget törölni kellene, ami ellen élesen tiltakozott Lapradelle, aki szerint viszont a bírói döntésekre és a jogtudósokra való külön hivatkozást kellene törölni, azért, mivel a szerződéseket, a szokásjogot és az általános jogelveket eleve csak ezek tükrében lehet alkalmazni.^[28] A bizottság elfogadta az ekkor még szintén csak 31. cikket,^[29] és a szövegből kitűnően sem Ricci-Busatti, sem Lapradelle törlési javaslatai nem kaptak elegendő támogatást.^[30] Itt a jegyzőkönyv még csak a francia szöveget közli, angol fordítás nélkül és a „nemzeteket” itt nagybetűvel írják („*Nations*”). A jegyzőkönyv mintegy 30 oldallal később az ülés mellékletei^[31] között adja meg az angol szöveget is, de ott a nemzeteket kisbetűvel írva.^[32]

[16] A jegyzőkönyv egyik mellékletének^[33] tanúsága szerint volt egy 1920. július 21-i ülés is. Itt Descamps báró javaslatára a sorrendiség ügyében a „*successivement*”-t „*en ordre successif*”-re cserélték, nem fogadták el sem Descamps-nak arra irányuló javaslatát, hogy kerüljön be a „a Bíróság figyelembe veszi” („*la Cour tient compte de*”) fordulat, sem Ricci-Busattiét, hogy a „jogszabályok megállapítása” helyett a „jogi értelmezés” szerepeljen. Elfogadták viszont Lord Phillimore javaslatát, hogy töröljék „a jogi szabályok, amelyek levezethetők” („*règles de droit qui se dégagent des*”) fordulatot. Ez a változat így már a 4. pontot illetően gyakorlatilag azonos a véglegessel, a „*chapeau*”-ban azonban átfogalmazva, de benn maradt a hivatkozási sorrendiség.^[34]

[17] Az 1920. július 22-i 31. ülésen ezek után több cikket, így a 31. cikket is vita nélkül megerősítették.^[35] Nem sokkal később, az Állandó Nemzetközi Bíróság statútumtervezetének első olvasatban elfogadott teljes szövegében immár 35. cikként számozva jelenik meg ez a szöveg, valamint annak angol fordítása,^[36] egy kis tartalmi eltéréssel, ti. hogy a bírói döntések tekintetében a francia szöveg határozott névelőt használ, míg az angol semmilyen, azaz tulajdonképpen határozatlan (*„les décisions judiciaires” / „judicial decisions”*). Ez azonban az eltelt száz évben semmilyen problémát nem okozott. Az 1920. július 23-i 32. ülésen, ahol a melléklet az *Avant-projet / Draft-scheme* elnevezést viseli, csak annyi változást eszközöltek ezen a cikkben, hogy a francia változatban a „nemzeteket” ismét kisbetűvel írták (*„nations”*),^[37] ugyanúgy, ahogyan a „civilizált nemzetek által elismert általános jogelvek” fordulatban.

[18] A Jegyzőkönyv végére helyezett *Rapport / Report* Descamps bárónak a Nemzetek Szövetsége előtt tartandó előadói beszéde gyanánt készített összefoglalás és az egyes cikkek tekintetében megfogalmazott kommentár. Az Állandó Nemzetközi Bíróság által alkalmazandó normákat illetően Descamps visszautalt a Nemzetközi Zsákmánybíróság sorsa kapcsán levonható következtetésekre, és hangsúlyozta a bírói mozgásszabadságot szűkítő hivatkozási sorrendiség szabályának fontosságát.^[38] Miután leegyszerűsítve és különösebb magyarázat nélkül elmondta annak lényegét, bemutatta az akkor még 35. sorszámot viselő cikk szövegét, majd áttért a peres eljárás és a tanácsadó véleményezési eljárás szabályaira.^[39]

[19] A Nemzetek Szövetsége Tanácsában az Állandó Nemzetközi Bíróság felállításáról lefolytatott vita anyaga szintén terjedelmes, 650 oldalnyi.^[40] Ennek azonban elenyésző része releváns a Statútumnak a legkiválóbb jogtudósokra vonatkozó utalását illetően. A Tanács számára a teendőkről annak első elnöke, a francia Léon Bourgeois készített jelentést, és mutatta be azt 1920. augusztus 3-án.^[41] Ezt követő napok vitáiban Olaszország a hivatkozási sorrendiségen alakított volna (az *„en ordre successif”* helyett *„dans l'ordre suivant”* beiktatásával).^[42] Ezt nem fogadták el, viszont bekerült a 4. pontba az akkori számozás szerint 57bis cikkre utalás (ti. hogy a bíróság ítélete csak az előtte levő ügy peres feleit kötelezi) és ami valószínűleg Argentínának tett engedmény, aki ezt szó szerint íratta volna bele ebbe a részbe.^[43] Magyarázat nélkül eltűnt a jogtudósok tekintetében a francia szövegben a „különböző nemzetekre” (*„des différentes nations”*) vonatkozó birtokos jelzős kapcsolat és ekkor vált ebben egyes számúvá a segédeszköz (*„moyen auxiliaire”* a korábbi *„moyens auxiliaires”* helyett).^[44] A statútumnak ezt a változatát „brüsszeli tervezetként” említették a későbbiekben.

[20] A Tanács kérésére egyes kérdések újabb vizsgálatára a Közgyűlés harmadik bizottságán keresztül egy albizottságot hozott létre, ennek tagjai különös módon részben azonosak voltak a korábbi szakértői bizottsággal, így például Adatci, Anzilotti, Fernandes, Hagerup, Loder, Ricci-Busatti, Root hozzászólásaira ezek a jegyzőkönyvek gyakran kitérnek, de újak is megjelentek, mint például a francia Henri Fromageot, a görög Nikolaos Politis, az angol Cecil Hurst, a svájci Max Huber. Az albizottság 1920. december 2-i 8. ülésén foglalkoztak az akkori 35. cikkel, elfogadták Cecil Hurst javaslatát a felvezető rész önkorlátozási fordulatának (*„dans les limites de sa compétence telle qu'elle est déterminée ci-dessus”*), illetve Fromageot és Loder javaslatát a hivatkozási sorrend (*„dans l'ordre successif”*) törléséről. Elfogadták Fromageot javaslatát, hogy az általános jogelvek mellé az „igazságosság” (*„et de la justice”*) is odakerüljön, törölve „a civilizált nemzetek által elismert” fordulatot.^[45] A jogtudósok kérdését itt nem érintették, és az ülésekről készített jegyzőkönyvek vonatkozó részei inkább leírók (ti. ki milyen javaslattal állt elő, és mit fogadtak azokból el), mint elemzők, az érveket is bemutatják. Ez más cikkek tekintetében nincs így, azaz lehet, hogy a jogtudósokra és a bírói döntésekre hivatkozást illetően újat a résztvevők már nem tudtak egymásnak mondani.

[21] Az 1920. december 7-i 10. ülésen viszont ismét foglalkoztak a 35. cikk kérdésével, ahol Politis az újragondolását kérte az *„et de la justice”* beiktatása indokoltságának. Fromageot erre nyitott volt, és ekkor fogadták el a cikknek az utolsó mondatát, amely a felek kérésére az *ex aequo et bono* bíráskodásra lehetőséget nyújt. A jogtudósok kérdése, illetve a *„des différentes nations”* eltűnésének oka nem került elő, és a cikket még mindig 35. sorszámmal elfogadták.^[46] Hagerupnak, a szakbizottság elnökének *Rapport et projet provisoire / Report and draft-scheme* c. jelentésében azonban

a 35–37. cikkek a joghatósági kérdésekkel foglalkoznak^[47] és lényegében a mai 34–36. cikkekkel azonosak. Itt pedig már 38. cikk gyanánt számozzák az alkalmazandó normákat, a jelentés az önkorlátozó fordulat törlésére, az esetleges precedens-jelleget még erősebben kizárni törekvő argentin javaslat elutasítását és Politis és Fromageot „*ex aequo et bono*” bírászkodásra utalásának elfogadását említi.^[48] A jogtudósokra, illetve a „*des différentes nations*” eltűnésének indokára nem tér ki. Egybeszerkesztett formában, francia és angol nyelvű változatban közli a statútumtervezet szövegét, ahol immár a 38. cikkben ott van az „*of the various nations*”, de hiányzik „*des différentes nations*” és a 4. pont keresztutalása most már az 59. cikkre mutat.^[49] Ez tulajdonképpen már azonos azzal a szöveggel, amelyet utóbb elfogadtak és az aláírásra megnyitottak.^[50]

[22] A „*des différentes nations*” eltűnésének kérdésére a Nemzetek Szövetségében, úgy tűnik, 1929-ben figyeltek fel igazán annak a jogi bizottságnak a munkája nyomán, amelyet az Állandó Nemzetközi Bíróság Statútuma felülvizsgálatának előkészítésére hívtak életre. Maga a felülvizsgálat alapvetően azért vált szükségessé, mivel az Amerikai Egyesült Államok nem vált a Nemzetek Szövetségének tagjává, ugyanakkor az USA szenátusa hivatalosan értesítette a Nemzetek Szövetséget és az Állandó Nemzetközi Bíróságot, hogy az utóbbi joghatóságát bizonyos feltételek mellett kész elismerni. Hogy ez lehetséges-e önmagában vagy esetleg a Statútum szövegszerű módosítását igényli, ennek áttekintése lett a Tanács által 1929-ben életre hívott *ad hoc* jogászbizottság feladata. Az erről készített 137 oldalas jelentésben^[51] és az ezt követően összehívott diplomáciai konferencia 93 oldalas anyagában^[52] találunk erre utalásokat.

[23] Az *ad hoc* bizottság, amelyben többek között Eysinga, Fromageot, Hurst, Root, Politis, valamint állandó meghívottként Anzilotti és Huber tevékenykedett, a Jelentés 16. pontjában megállapította, hogy a Statútum 38. cikkének angol szövegében ott van, de a francia szövegéből hiányzik a „különböző nemzetekre” utalás, és javasolta a francia változat hozzáigazítását az angolhoz. Hogy minek köszönhető az inkoherenca, arra a jelentés nem utal.^[53] Javaslatuk minimális, pusztán formai: „*une toute petite modification, de pure forme.*”^[54]

[24] A konferencia 1929. szeptember 6-i ülésén foglalkozott ezzel a kérdéssel, ahol az elnök, Eysinga úgy mutatta be a javaslatot, hogy kis szerkesztési kiigazításról van szó („*il s'agit ici d'une petite retouche de rédaction*”) és az eltűnt szövegrészt vissza kell helyezni a franciába, hogy harmonizáljon az angollal.^[55] Az alapkoncepció az volt, hogy az amerikai kérdés és a 38. cikk kiigazításának kérdése egy közös kiegészítő jegyzőkönyvben szerepeljen,^[56] azaz annak hatályba lépése előtt a mai szóval koherenciazavarnak nevezett jelenséget nem lehet megszüntetni. Ennek köszönhetően a Statútum 1931. évi 2. kiadásában a francia szöveg még a csonka régi,^[57] de az 1940. évi 4. kiadásban már a javított szöveg szerepel.^[58] (Maga az 1929. szeptember 14-i módosító jegyzőkönyv 1936. február 1-én lépett hatályba.^[59])

[25] Végül soron azt a következtetést lehet levonni az előkészítő anyagokból (*travaux préparatoires*), hogy az sohasem volt kérdés, hogy a nemzetközi jog tudománya ott van, és ott lesz a bírói döntések mögött azok meghozatalakor. A viták igazán a hivatkozási sorrendiséget érintették, ahol a megelőző bírói döntésekkel közös alpontra való szerepeltetés miatt a jogtudósokra hivatkozás felvetése az angolszász precedensjog felfogásának a nemzetközi jogba való behatolásával szemben táplált aggodalmakkal szembesült. A viták mögött világosan felfedezhetők a Nemzetközi Zsákmánybíróság statútuma tekintetében táplált eltérő érzelmek (Descamps báró ti. részt vett 1907-ben annak szövegezésében), valamint az, hogy egyszerre kell korlátot szabni a bírói intellektuális ambíciók kiélésének, de nemcsak, hogy nem lehet megakadályozni, de éppen kívánatos is, hogy a nemzetközi bírászkodás a nemzetközi jog fejlesztéséhez hozzájáruljon, és az irányadó szabályok tisztázása tudományos háttérrel igényel. Az egyes és többes számok ügye (*la doctrine vagy les doctrines, teaching vagy teachings*) kérdése inkább szépészeti, mintsem érdemi kérdés, igaz, valamelyest összefügg az egybevágó jelleg („*concordantes*” / „*coinciding*”) alkalmazáskori megkövetelésével. Akár egyes, akár többes szám, abban egyetértés volt, hogy nem konkrét személyekről van szó és nem is csak egy bizonyos jogrendszerhez tartozó személyekről, hanem csak egyfajta *communis opinio doctorum* esetében lehet egy bizonyos értelmezést alapul venni.

[26] Fontos azt is hangsúlyozni, hogy a fent említett különböző bizottságok tagjainak java része a nemzetközi jog korabeli óriásai közé tartozott, többen közülük az Állandó Nemzetközi Bíróság bírái lettek vagy egyből, vagy röviddel később.

2. A „legkiválóbb jogtudósok tanításai” fordulat és a Nemzetközi Bíróság Statútumában és a Nemzetközi Bíróság, valamint az egyéb nemzetközi bíróságok és törvényszékek gyakorlatában

[27] Az Állandó Nemzetközi Bíróságnak a mai Nemzetközi Bírósággá való 1945. évi átalakításakor a Statútum 38. cikke, mint ismeretes, csak annyiban változott, hogy az(1) bekezdést kiegészítették a „*whose function is to decide in accordance with international law such disputes as are submitted to it*” / „*dont la mission est de régler conformément au droit international les différends qui lui sont soumis*” betéttel a szakmai közfelfogás szerint avégett, hogy egy újabb biztosíték nyújtásával a bírói aktivizmustól tartó kormányok aggodalmait enyhítsék. A kihirdető 1956. évi I. törvénynek a fordításában ez lett az „amelynek az a feladata, hogy az eléje terjesztett jogvitákat a nemzetközi jog alapján döntse el, eljárása során a következő forrásokat” fordulat, amelyben az „eljárása során a következő forrásokat” kifejezés a magyar jogalkotó felesleges, zavaró, fontoskodó, ám a nemzetközi kötelezettség terjedelmét nem érintő hozzáférése. A 38. cikk többi fordulata, ideértve a „legkiválóbb jogtudósokra” vonatkozó utalást, azonban nem változott.

[28] A Nemzetközi Bíróság – ahogyan arra Manfred Lachs is utalt a Nemzetközi Jogi Akadémián tartott előadásában^[60] – többnyire megelégszik azzal, hogy általában hivatkozik a doktrínára, és ebben a tekintetben gyakorlata szorosán követi az Állandó Nemzetközi Bíróságét. Különböző évtizedeket alapul véve, Sir Hersch Lauterpacht,^[61] Shabtai Rosenne,^[62] Dominique Carreau,^[63] André Oraison,^[64] Louis-Edmond Pettiti,^[65] Lucius Cafilisch,^[66] Sondre Trop Helmersen^[67] és a magyar nemzetközi jogászok közül Bruhács János^[68] is ugyannerre a megállapításra jutott. Ennek magyarázatát Philip C. Jessup úgy fogalmazta meg, hogy „a Bíróság természetesen tartózkodik attól, hogy magánszemélyeket vagy nemzeti bíróságokat idézzen, attól tartva, hogy olyan fényben tűnne fel, mint akinek előítéletei vagy éppen preferenciái vannak.”^[69] Cafilisch pedig úgy teszi fel a kérdést, hogy miért is idézné a Nemzetközi Bíróság a doktrínát, ami csak a nemzetközi diplomáciai gyakorlat és a nemzetközi bírósági gyakorlat által szállított „nyersanyag” – esetenként rossz – feldolgozása?^[70]

[29] Bizonyos szempontból más a helyzet a Nemzetközi Jogi Bizottság tervezeteit illetően. Van közöttük olyan, mint amire a Nemzetközi Bíróság már többször is hivatkozott: ez az államok nemzetközi jogi felelősségéről szóló tervezet. Ugyanakkor itt figyelembe kell venni azt, hogy erre a dokumentumra nem mint a jogtudomány irányadó hozzájárulására, hanem mint a nemzetközi jogi felelősségre vonatkozó szokásjogi anyag szintézisére utal.^[71]

[30] Hasonló, a nevesítő említésektől tartózkodó irányvonal figyelhető meg az emberi jogi bíróságok és a nemzetközi büntetőtörvényszékek gyakorlatában is, ahol a tudományos és szakirodalmi hivatkozás mindenekelőtt – és szinte csak – a párhuzamos indoklásokban és a különvéleményekben jelennek meg.

[31] Ugyanakkor van példa az ítéletbeni, nevesített hivatkozásokra is. Az egykori Jugoszlávia területén elkövetett háborús és népellenes bűncselekmények nemzetközi törvényszéke a Tadic-ügy ítéletsorozatának legelső, a joghatóság elleni kifogásokat elvető ítéletének 665. §-ában – más érvek mellett, az emberiség elleni bűncselekmények kategóriáját elemezve, az egyéni felelősség és a nürnbergi örökség kapcsolatát érintve, és, igaz, hogy csak egy lábjegyzet formájában – Oppenheimre, Ian Brownlie-ra, Yoram Dinsteinre és a tokiói Nemzetközi Katonai Törvényszék egykori bírójára, Bert Rölingre hivatkozott, szinte csak doktrinális példa kedvéért.^[72] A tézis ugyanis annyira általánosnak tekinthető (ti. „A felsoroltak mind egyetértének abban, hogy a Nürnbergi Charta immár a nemzetközi jog részét képezi.”), hogy a nevesítés valójában felesleges volt.

[32] Az egyfős választottbírói funkciót ellátó René-Jean Dupuy a Texaco-Calasiatic kontra Líbia ügyben hozott választottbírói ítéletében hivatkozott Paul Guggenheim, Charles de Visscher, Prosper

Weil, Michel Virally, Eduardo Jimenez de Arechaga, Sir Gerald Fitzmaurice, Georg Schwarzenberger és Sir Hersch Lauterpacht különböző műveire.^[73] Az érintettek tagadhatatlanul a XX. század második felének nagy hírnévnek örvendő nemzetközi jogtudósai, de egyszerűen lényegében szinte mind kortársai, akikkel szakmai pályafutása során, többek között a Nemzetközi Bíróság előtti perekben, összehozta a sors.

3. A „legkiválóbb jogtudósok tanításai” fordulat és a Nemzetközi Jogi Bizottság kodifikációs tevékenysége

[33] A Nemzetközi Jogi Bizottság (->Egyesült Nemzetek Szervezete, ->nemzetközi szokásjog) 2021-ben vette napirendjére a nemzetközi jogi szabályok meghatározása segédeszközeire vonatkozó témakört.^[74] Bár a feladat címe értelemszerűen visszatükrözi a Nemzetközi Bíróság Statútuma 38. cikkének zárófordulatát, azonban természetesen nem a Statútum módosításának előkészítéséről van szó, hanem – akárcsak a nemzetközi jog kodifikálásával és fokozatos fejlesztésével is foglalkozó testületek, azaz a Nemzetközi Jogi Bizottság és mögötte az ENSZ Közgyűlés egyéb jelenlegi munkái esetében – egy adott, a nemzetközi jog egésze szempontjából jelentős fordulat kívánatos, egységes értelmezésének célszerűségéről.

[34] A Nemzetközi Jogi Bizottság tagjai által készített, illetve a testületben megvitatott anyagokban^[75] a jelen szócikk szempontjából az a legfontosabb, hogy az értelmezési segédeszközök természetét és funkcióját illetően a hatodik következtetés(tervezet) megerősíti az ismert tételt, hogy

a segédeszközök nem forrásai a nemzetközi jognak. A segédeszközök funkciója abban áll, hogy segítsenek a nemzetközi jogi szabályok meglétének és tartalmának a meghatározásában.^[76]

Ezen belül pedig az ötödik következtetés(tervezet) szerint

a tanítások és különösen azok, amelyek a nemzetközi jog avatott, és a világ különböző jogrendszereihez és régióihoz tartozó szakértőinek egybevágó nézeteit tükrözik, segédeszközök a nemzetközi jogi szabályok meglétének és tartalmának a meghatározásában. Hogy tanítások mennyire reprezentatívak, ebben kellő figyelmet kell fordítani többek között a nemi és a nyelvi különbözőségeire.^[77]

A bírói döntésekre és a jogtudósokra egyaránt vonatkozó harmadik következtetés(tervezet) szerint

a nemzetközi jogi szabályok meglétének megállapításakor valamely segédeszköz súlyának megítélésekor többek között az alábbiakra kell figyelni : (a) a reprezentativitás foka ; (b) az érvelés minősége ; (c) a bevontak szakértelme ; (d) a bevontak közötti összhang ; (e) az elfogadottság az államok és egyéb entitások részéről ; (e) továbbá, amennyire releváns, a testületnek adott mandátum.^[78]

[35] A kommentár 2024-es változata^[79] szerint mivel az angolban a „*doctrine*” más árnyalatokat hordoz, célszerű megtartani a „*teaching*” és a „*doctrine*” kettősségét,^[80] és a „tanításokat” szélesebb értelemben kell venni, az írásművek mellett ideértve az egyéb, mindenekelőtt az audiovizuális formákat is.^[81] Hangsúlyozza továbbá azt is, hogy a reprezentativitás esetében a faji, nyelvi és nemi dimenziókat is megfelelően figyelembe kell venni.^[82] Itt tulajdonképpen a fejlődő világ nemzetközi jogtudományának valamint az ún. női háttérű felfogásnak (*feminist perception of international law*) a tükröztetésére vonatkozó igénynek tűnik eleget tenni a tervezet. Amennyiben jelentős nézetkülönbségek vannak, ezt úgy kell tekinteni, hogy az adott normának még nem alakult ki az

egységes értelmezése.^[83] Bizonyos helyzetekben a nemzetközi jog mellett ahhoz kötődő egyéb tudományágaknak, mint például az összehasonlító jognak a figyelembevételére is sor kerülhet.^[84]

[36] A Nemzetközi Jogi Bizottság tervezete láthatóan sem nevet, sem intézményeket nem kíván kiemelni, így nincs utalás sem személyekre, sem a Nemzetközi Jogi Intézetre, sem a Nemzetközi Jogi Bizottság saját kodifikációs tervezeteire.

[37] Ugyanakkor Charles Chernor Jalloh, a kérdésnek a Nemzetközi Jogi Bizottságon belüli jelentésvivője (*rapporteur*), aki ebben az összefüggésben a doktrínának hármas funkciót tulajdonít, nevezetesen (1) az értelmezés, (2) a meggyőzés, (3) a kodifikáció funkcióját,^[85] a gyakorlati szempontokat figyelembe véve megemlíti a harvardi egyetem kodifikációs javaslatait (*Harvard Research in International Law*), a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottságát és az ENSZ-ben erre felhatalmazott testületeket.^[86] Jelloh azt is hangsúlyozza, hogy ugyan a doktrína nem teremt jogot, és alá van vetve a jogforrásoknak és csak közvetett bizonyító eszköz, ugyanakkor a fenti hármas funkciója mégis összefonódik egy továbbital, a reformerével (*reformer*).^[87]

4. A „legkiválóbb jogtudósok tanításai” fordulat és a nemzetközi jogtudományi szakirodalom

[38] A modern nemzetközi jogtudományi szakirodalom immár több mint egy évszázada meglehetősen egységes ebben a kérdésben, azaz hogy a fordulat kiegészítő szerepet játszik, és gyakorlati szerepe a mai nemzetközi jogtudomány egységes álláspontjának felhívhatóságában áll akár valamely tézis mellett, akár annak ellenében.

[39] Jóllehet Hugo Grotius-t szimbolikusan továbbra is a nemzetközi jog (és főleg annak tudománya) atyjának tekintik, az antik görög és római jogtudósokra való hivatkozás immár – eltérően a *Háború és béke joga hármas könyvének* vonalvezetésétől – nemcsak, hogy nem kötelező eleme a fejtegetéseknek, hanem ez, akárcsak a kánonjogi kötődés, immár csak a nemzetközi jog tudománytörténetét tárgyaló szakmunkák bevezető részének esetleges, egyre ritkább elemét jelenti.

[40] A doktrína tényleges hozzájárulása – amely a bírói jogfejlesztésben Nagendra Singh szerint jóval fontosabb szerepet játszik, mint a közvélemény elvárása^[88] – sokkal inkább *in abstracto*, mintsem *ad hominem* formában jelentkezik. Inkább érezhetjük a bírák érvelésében – természetükből fakadóan a párhuzamos indoklásokban és a különvéleményekben –, mintsem magukban az ítéletekben.

[41] A jogtudomány ugyanakkor korlátot is jelent a váratlan, túl merész és bizonytalan hátterű a bírói jogfejlesztéssel szemben. Bedjaoui szerint a nemzetközi jogászok tudományos közösségének figyelme eleve korlátozza a bíróságok szubjektívizmusát.^[89] Gordon egyetértően idézi az ezzel hasonló álláspontra helyezkedő Sir Hersch Lauterpachot.^[90] Shahabudden pedig ebben az összefüggésben az átalakulóban levő nemzetközi jog egyes fogalmainak bizonytalan tartalmára utal.^[91] A hierarchikusan legmagasabbra helyezett normák esetében Élisabeth Zoller a teheráni túszügyben hozott döntést elemezve azzal magyarázza a Nemzetközi Bíróság a *jus cogens*szel szemben az *erga omnes* kifejezés használatára irányuló preferenciáját, hogy a tudományos közösség megosztott a *jus cogens* elméletének hasznosságát és operatív jellegét illetően.^[92] Lényegét tekintve ugyanezt írta Guillaume is a környezetvédelem jogi szempontú megragadhatóságának állítólagos egyetemességét illetően is.^[93]

5. A „legkiválóbb jogtudósok tanításai” fordulat értelme a nemzetközi joggyakorlatban

[42] A fordulat gyakorlati hozadékát abban láthatjuk, hogy a jogtudomány elemző, rendszerező munkája értelemszerűen segíti a jogalkalmazót, a hazai és a nemzetközi bírót abban, hogy a különböző nemzetközi forrásokat, mindenekelőtt a gyakran homályos megfogalmazású szerződéseket és a látszatra nem mindig könnyen bizonyítható tartalmú szokásjogot helyesen értelmezze. Emellett a jogtudomány közvetlen alkalmazására is sor kerülhet a nemzetközi diplomáciai tárgyalásokon, nemzetközi peres eljárásokban. Amikor az ország képviselője a pozitív jog alapján

felállítható összes érvből kifogyott, túl van a bírói joggyakorlattal való bizonyításon, utolsó kártyaként mindig hivatkozhat arra, hogy az ő álláspontját támasztja alá a jogtudomány is.

[43] Nem véletlen, hogy amennyiben a Nemzetközi Jogi Bizottság egykori *rapporteurje* elemzi a tudomány világában az adott nemzetközi szerződést, annak a tekintélye messze meghaladja azokét, akik csak mások műveiből ismerik az adott kodifikáció részleteit. (Erre példaként hozhatjuk fel azokat a tanulmányokat, amelyeket Fitzmaurice és Waldock az 1969. évi, vagy Reuter az 1986. évi szerződési jogi egyezményt illetően, vagy Crawford a jelenleg nyugvópontra jutott felelősségi jogi kodifikációról írt.) Hasonló a helyzet az Állandó Nemzetközi Bíróság, illetve a Nemzetközi Bíróság bíráival. A tudományos karrier csúcspontját jelentik e pozíciók (fenti nevek viselőinek jelentős része e három testület valamelyikében tevékenykedett életének egy szakaszában), s e szakmai siker kisugárzik az érintetteknek, főleg a bírának a megválasztásuk előtt írt műveire is. A Nemzetközi Jogi Bizottság tagjai közül főleg az angol és a francia anyanyelvűek rendszeresen képviselnek jogvitában álló államokat a Nemzetközi Bíróság előtt, s e két nagy nyelvi közösség több jogtudósa szintén visszatérő „ügyvéd” egyes peres ügyekben vagy akár a tanácsadó véleményezési eljárások során. E kiemelkedő jogtudósok nemcsak a megelőző bírói döntések tűzijátékszerű bemutatásával próbálják meg sugallni azt az irányt, amerre a döntésnek haladnia kellene, hanem nem ritkán a másik fél oldalán fellépő kollégát szembesítik azzal, hogy milyen érdekes, hogy az illető saját tankönyvében, egykori tudományos írásművében vagy *rapporteur*i jelentésében egészen másként értelmezte a kérdéses nemzetközi jogszabályt, mint ahogyan most teszi, megbízója érdekeire figyelemmel. A jogtudósi fellépések és érvtechnikák hol szállítják a szándékolt eredményeket, hol alatta maradnak az elvárásoknak, de mindenesetre élénkítik a tárgyalások hangulatát. Az pedig tény, hogy van egy kör, amely rendszeresen ott van, amely a tudomány világából jövő sugallatokhoz, igényekhez képest bizonyos szempontból nagyobb mértékben tudja felmérni és valamelyest indukálni a Nemzetközi Bíróság álláspontját.

[44] Egy másik gyakorlati fogódzó a párhuzamos indoklásokból és a különvéleményekből való merítés, ahol a felhívó fél vagy a peres eljárás egyéb résztvevője (például egy *amicus curiae*, ott, ahol erre lehetőség van), abban bízik, hogy az adott bíró korábbi álláspontjának hivatkozása segítheti őt az eljárási célok elérésében. Egy különvélemény válhat többségi állásponttá^[94] – főleg akkor, ha az illető még mindig benn van a bírói testületben –, de megalapozhat újabb különvéleményeket vagy párhuzamos indoklásokat. Egy különvélemény érvrendszerének eljárási behatkozása^[95] az azt író bírót nyilván meglepéssel tölti el, jóllehet nyilvánvalóan az lett volna az igazi siker, ha többségi állásponttá tudott volna válni egykoron. Ugyanakkor, ha egy különvéleményi tétel utóbb többségivé válik, ez azzal jár, hogy nevesítettségét elveszíti, és csendesen beépül az ítélet, illetve tanácsadó vélemény érvrendszerébe.

[45] A Nemzetközi Bíróság bírái által írott párhuzamos indoklásokban és különvéleményekben történt hivatkozásokat feldolgozva Shabtai Rosenne, Sir Hersch Lauterpacht, Gerald Fitzmaurice, Manley O. Hudson, Lassa Oppenheim, Sir Robert Jennings, Charles de Visscher, Ian Brownlie és Sir Arthur Watts tűnik a legtöbbet idézett szerzőnek.^[96] A 2016–2022 közötti időszakot alapul véve Shabtai Rosenne, James Crawford és Bruno Simma vezeti a listát, őket követi Rosalyn Higgins és Eileen Denza.^[97]

[46] Természetesen nincs semmiféle *hivatalos* „nemzetközi jogi toplista”, ám vannak nagy tankönyvek. Ahogyan a XX. század első felében Triepel, Oppenheim, Fauchille, Guggenheim, Anzilotti, Verdross, Scelle, Kelsen művei voltak irányadók, úgy annak második felében német nyelvterületen Eberhard Menzel és Knut Ipsen, Ignaz Seidl-Hohenveldern, francia nyelvterületen Charles Rousseau, majd Nguyen Quoc Dinh tankönyve Alain Pellet és Patrick Daillier, illetve immár az ő tanítványaik átdolgozásában, angol nyelvterületen Ian Brownlie utóbb már James Crawford átdolgozásában, Malcolm Shaw, de mindenekelőtt Lassa Oppenheim korszakos tankönyve, amelynek újabb és újabb aktualizálását olyan nevek fémjelezték, mint Sir Hersch Lauterpacht, őt követve Jennings és Watts, jelenleg pedig Rosalyn Higgins jelentik a vezető tankönyveket. Az egyértelmű pedagógiai és szakmai siker dacára e szerzők voltak, és vannak annyira szerények, hogy a kitüntető címet visszautasítsák, de tény: ha egy adott fél jogi álláspontját egyértelműen, ellentmondásmentesen alá lehet támasztani az egybevágó nagy tankönyvek összességével, akkor az ellenérdekű félnek komoly nehézségei vannak,

amikor szakmailag a saját álláspontja mellett áll ki.

[47] A „legkiválóbb jogtudósok tanításai” fordulat gyakorlati értelmezése kapcsán esetenként felmerülő kritika két irányú: az egyik az angol nyelven alkotó szerzők dominanciáját érinti, a másik pedig azt, hogy a nagy tankönyvek és a legnevesebb szerzők úgymond mind a fejlett országokhoz kötődnek, és a kevésbé fejlett országok, a „fejlődő világ” nincs kellőképpen képviseltetve. Ehhez némileg hasonlatosan a Szovjetunió fennállása idején a szovjet nemzetközi jogi felfogás jelenlétét kevesellték. Mindkét esetben nem pusztán nyelvi, hanem ideológiai kérdésről volt szó.

[48] Valójában azonban azok a kiemelkedő nemzetközi jogászok, akik az egykori gyarmati területeken születtek, de a Nemzetközi Jogi Bizottságban, vagy a Nemzetközi Bíróságon, vagy az egyéb nemzetközi törvényszékeken dolgoztak, képzésük, tanulmányaik révén az angol *common law*-hoz vagy a kontinentális jogi iskola valamelyik (de értelemszerűen többnyire a francia) ágához tartoztak és kötődtek. Így Nagendra Singh, Keba M'Baye, Georges Abi-Saab, Mohammed Bedjaoui, Raymond Ranjeva, Cheriff Bassiouni és a többiek azt képviselték, amit a nemzetközi jogról, mint az emberiség közös örökségéről gondoltak, és nem azt, amit államaik ideológiai szempontból kívánatosnak tartottak.

[49] Érdemes még megemlíteni a hágai Nemzetközi Jogi Akadémiát, amelynek 1921. évi megnyitása óta több ezer hallgatója volt, akik jelentős részben a nemzetközi jog elméleti vagy gyakorlati művelőjeként képzelték és képzelik el jövőjüket, és ahol az előadók gyakran a különböző hágai nemzetközi bíróságok bírái vagy a Nemzetközi Jogi Bizottság korábbi vagy aktuális tagjai. Az előadások folyamatos könyvkénti kiadása (*Recueil des Cours de l'Académie de Droit International / Collected Courses of the Academy of International Law of The Hague*) is hozzásegít ahhoz, hogy földrajzi és tematikai alapon megfelelő egyensúlyt biztosítson a különböző iskoláknak és általános vagy aktuális nemzetközi jogi kérdésköröknek, valamint ezek tudományos művelőinek.

orac KIADÓ

BETUDÁS A NEMZETKÖZI JOGBAN

A másodlagos normák szerepe a beruházásvédelemtől a humanitárius jogig

Szerző: Kajtár Gábor

6. JEGYZETEK

[1] Lásd az [Állandó Nemzetközi Bíróság Statútumának 1926-ban kiadott szövegét](#) és ott a 38. cikk francia változatát a 20. oldalon.

[2] 1926. évi I. törvénycikk az [Állandó Nemzetközi Bíróság Szabályzatának elfogadásáról](#). 38. cikk: A Bíróság alkalmazza: 1. az általános vagy különös nemzetközi egyezményeket, amelyek a vitában álló államok részéről kifejezetten elismert szabályokat tartalmaznak; 2. a nemzetközi szokást, mint jog gyanánt elfogadott általános gyakorlat bizonyítékát; 3. a civilizált nemzetek részéről elismert általános jogi elveket; 4. az 59. cikk rendelkezésének érintetlenül hagyása mellett a bírósági határozatokat, valamint a legkiválóbb publicisták tanait, mint a jogszabályok megállapításának segédeszközeit. Ez a rendelkezés nem érinti a Bíróságnak azt a jogát, hogy a felek megegyezése esetében ex aequo et bono ítélezzék.

[3] 1956. évi I. törvény az [Egyesült Nemzetek Alapokmányának törvénybe iktatásáról](#). 38. cikk. 1. A Bíróság, amelynek az a feladata, hogy az eléje terjesztett jogvitákat a nemzetközi jog alapján döntse el, eljárása során a következő forrásokat alkalmazza: a) azokat az általános vagy különös nemzetközi egyezményeket, amelyek a vitában álló Államok által kifejezetten elismert jogszabályokat állapítanak

meg; b) a nemzetközi szokást, mint a jog gyanánt elismert általános gyakorlat bizonyítékát; c) a civilizált nemzetek által elismert általános jogelveket; d) az 59. cikk rendelkezéseinek fenntartása mellett a bírói döntéseket és a különböző nemzetek legkiválóbb publicistáinak tanítását, mint a jogszabályok megállapításának segédeszközeit. 2. Ez a rendelkezés nem érinti a Bíróságnak azt a jogát, hogy a felek megegyezése esetén valamely ügyet ex aequo et bono (méltányosság alapján) döntsön el.

[4] Charles Chernor JALLOH: Premier rapport sur les moyens auxiliaires de détermination des règles de droit international, Commission du droit international, Soixante-quatorzième session, Genève, 24 avril-2 juin et 3 juillet-4 août 2023, A/CN.4/760, § 324, p. 113.

[5] Permanent Court of International Justice (PCIJ).

[6] PCIJ: Series D: Acts and Documents concerning the organization of the Court.

[7] PCIJ : Other documents.

[8] Cour Permanente de Justice Internationale, Comité Consultatif de Juristes. Procès-verbaux des séances du Comité, 16 juin-24 juillet 1920, avec annexes. Permanent Court of International Justice. Advisory Committee of Jurists, Procès-verbaux of the proceedings of the Committee, June 16th-July 24th 1920, with annexes. (Advisory Committee of Jurists).

[9] HERCZEGH Géza: *General Principles of Law and International Legal Order*, Budapest, KJK, 1969. Magyarul: *A jog általános elvei és a nemzetközi jog (kandidátusi értekezés)*. Az MTA Könyvtárában, illetve az Országgyűlési Könyvtárban is fellelhető kézirat.

[10] 1907. évi XII. Egyezmény. 7. cikk. Ha a megoldandó jogi kérdést a zsákmányoló és a vitában részes hatalom (vagy a vitában álló egyén állama) között hatályos egyezmény írja elő, a Bíróság az említett egyezmény rendelkezéseinek megfelelően dönt. Ha nincsenek ilyen rendelkezések, a Bíróság a nemzetközi jog szabályait alkalmazza. Ha általánosan elismert elvek nincsenek, a Bíróság az igazságosság és a méltányosság általános elvei alapján dönt.

[11] Advisory Committee of Jurists (8. j.) IV.

[12] Advisory Committee of Jurist (8. j.) 344.

[13] Advisory Committee of Jurist (8. j.) 344.

[14] „*Les règles à appliquer par la Cour*” / „*The following rules are to be applied by the Court*”. Advisory Committee of Jurist (8. j.).

[15] „*Les règles de droit à appliquer par la Cour*” / „*The following rules of law are to be applied by the Court*”. Advisory Committee of Jurist (8. j.).

[16] „*La Cour tiendra compte de*” / „*The Court shall take into consideration*”. Advisory Committee of Jurist (8. j.) 351.

[17] Advisory Committee of Jurist (8. j.) 331.

[18] „[...] en harmonie avec les prescriptions de la conscience juridique des peuples civilisés et de se servir, à cette même fin, comme auxiliaire, de la doctrine des publicistes qui font autorité.” Advisory Committee of Jurists (8. j.) 319.

[19] „[...] doctrine concordante des auteurs qualifiés des pays en litige”. Advisory Committee of Jurists (8. j.) 336.

[20] Advisory Committee of Jurist (8. j.) 336.

[21] Advisory Committee of Jurists (8. j.) 336.

[22] Advisory Committee of Jurists (8. j.) 337.

[23] Advisory Committee of Jurist (8. j.) 337.

- [24] „L'autorité des décisions judiciaires et les opinions des publicistes comme organes d'application et de développement du droit.” / „The precedent of judicial decisions and the opinions of the publicists as means for the application and development of law.” Advisory Committee of Jurists (8. j.) 548.
- [25] „Texte préparé par le Comité de rédaction, d'un avant-projet pour l'institution d'une Cour permanente de Justice internationale” / „Text prepared by the drafting Committee, of a Draft Scheme for the establishment of a Permanent Court of International Justice”.
- [26] „Dans les limites de sa compétence, telle qu'elle est déterminée par l'article 29, la Cour applique successivement” / „The Court shall, within the limits of its jurisdiction, as defined in Article 29, apply in the order following” Advisory Committee of Jurists (8. j.) 567.
- [27] „les règles de droit qui se dégagent des décisions judiciaires et de la doctrine des publicistes les plus qualifiés des différentes nations.” / „rules of law derived from judicial decisions and the teachings of the most highly qualified publicists of the various nations.” Advisory Committee of Jurists (8. j.) 567.
- [28] Advisory Committee of Jurists (8. j.) 584.
- [29] „4. Les règles de droit qui se dégagent des décisions judiciaires et de la doctrine des publicistes les plus qualifiés des différentes Nations, comme moyens auxiliaires de la détermination des règles de droit.” Advisory Committee of Jurists (8. j.) 605.
- [30] Advisory Committee of Jurists (8. j.) 605.
- [31] Annexe № 2. (Texte des Chapitres 1 et II de l'Avant-projet, avec les modifications adoptées les 19 et 20 juillet.) / (Text of Chapters I and II of the Draft Scheme, as amended on July 19th and 20th.)
- [32] „4. Les règles de droit qui se dégagent des décisions judiciaires et de la doctrine des publicistes les plus qualifiés des différentes Nations comme moyens auxiliaires de la détermination des règles de droit.” / „4. rules of law arising from judicial decisions and teachings of the most highly qualified publicists of the various nations, as subsidiary means for the determination of rule of law.” Advisory Committee of Jurists (8. j.) 636.
- [33] Annexe № 1. (Questions laissées ouvertes le 19 et 20, discutées le 21 juillet.) (Textes révisés, avec, en regard, compte-rendu des délibérations.)
- [34] „Article 31. Dans les limites de sa compétence, telle qu'elle est déterminée par l'article 29, la Cour applique en ordre successif: [...] 4. les décisions judiciaires et la doctrine des publicistes les plus qualifiés des différentes Nations, comme moyen auxiliaire de détermination des règles de droit.” / Advisory Committee of Jurists (8. j.) 655.
- [35] Advisory Committee of Jurists (8. j.) 648.
- [36] „Article 35. Dans les limites de sa compétence, telle qu'elle est déterminée par l'article 34, la Cour applique en ordre successif: [...] 4. les décisions judiciaires et la doctrine des publicistes les plus qualifiés des différentes Nations comme moyens auxiliaires de la détermination des règles de droit.” / „Article 35. The Court shall, within the limits of its competence as defined in Article 34. apply in the following order: [...] 4. Judicial decisions and the teachings of the most highly qualified publicists of the various nations, being subsidiary means for the definition of rules of law.” Advisory Committee of Jurists (8. j.) 665–666.
- [37] Advisory Committee of Jurists (8. j.) 680.
- [38] Advisory Committee of Jurists (8. j.) 729.
- [39] Advisory Committee of Jurists (8. j.) 729–730.
- [40] Documents au sujet des mesures prises par le Conseil de la Société des Nations aux termes de l'Article 14 du Pacte et de l'adoption par l'Assemblée du Statut de la Cour permanente / Documents concerning the action taken by the Council of the League of Nations under Article 14 of the Covenant

and the adoption by the Assembly of the Statute of the Permanent Court ([Council on PCIJ](#)).

[41] [Council on PCIJ \(40. j.\)](#) 18–25.

[42] [Council on PCIJ \(40. j.\)](#) 57, 95, 229.

[43] [Council on PCIJ \(40. j.\)](#) 231.

[44] [Council on PCIJ \(40. j.\)](#) 229.

[45] Procès-verbaux des 1er à 8e séances de la troisième commission de la première assemblée comprenant les procès-verbaux des 1er à 10-e séances de la Sous-commission. [Council on PCIJ \(40. j.\)](#) 381, 472.

[46] [Council on PCIJ \(40. j.\)](#) 405.

[47] [Council on PCIJ \(40. j.\)](#) 501–502.

[48] [Council on PCIJ \(40. j.\)](#) 503.

[49] [Council on PCIJ \(40. j.\)](#) 519, 520.

[50] [Council on PCIJ \(40. j.\)](#) 609, 610.

[51] Société des Nations, Comité de Juristes chargé de l'étude du Statut de la Cour Permanente de Justice Internationale, Procès-verbal de la Session tenue à Genève du 11 au 19 mars 1929 ([Comité de Juristes](#)).

[52] Procès-verbal de la Conférence concernant la révision du Statut de la Cour Permanente de Justice Internationale ainsi que de l'adhésion des États-Unis d'Amérique au protocole de signature de ce Statut, tenue à Genève, du 4 au 12 septembre 1929 ([Conférence de révision](#)).

[53] [Comité de Juristes \(51. j.\)](#) 116, 124, 128; [Conférence de révision \(52. j.\)](#) 62, 66.

[54] [Conférence de révision \(52. j.\)](#)

[55] [Conférence de révision \(52. j.\)](#) 42.

[56] [Conférence de révision \(52. j.\)](#) 77.

[57] [Series D. № 1. Statute and rules of court and other constitutional documents, rules or regulations \(with the modifications effected therein up to february 21st, 1931\). Second edition.](#)

[58] [Series D. № 1. Statute and rules of court. Fourth edition \(April 1940\).](#)

[59] [League of Nation: Protocol for the Revision of the Statute of the Permanent Court of International Justice, 14 September 1929.](#)

[60] Manfred LACHS: „Teachings and Teaching of International Law” *RCADI*, 1976/ III, 218.

[61] Sir Hersch LAUTERPACHT: *The Development of International Law by the International Court*, New York–London, Praeger–Steven & Son, 1958, 24

[62] Shabtai ROSENNE: *The Law and Practice of the International Court*, Boston–Lancaster, Nijhoff, 1985, 616.

[63] Dominique CARREAU: *Droit international public*, Paris, Pédone, 1997e, 304.

[64] André ORAISON: „L'influence des forces doctrinales académiques sur les prononcés de la CPJI et de la CIJ” *Revue Belge de Droit International*, 1999/1, 215–216.

[65] Louis-Edmond PETTITI: „Réflexions sur les principes et les mécanismes de la Convention” in Emmanuel Decaux–Pierre-Henri IMBERT – Louis-Edmond PETTITI (szerk.): *La Convention européenne des droits de l'homme. Commentaire article par article*, Paris, Economica, 1995, 31–32.

[66] Lucius CAFLISCH: „La pratique dans le raisonnement du juge international” in: Laurence Boisson

DE CHAZOURNES (szerk.): *La pratique et le droit international*, Paris, SFDI-Pédone, 2004, 137.

[67] Sondre Torp HELMERSEN: *The Application of Teachings by the International Court of Justice. Variations between Works*, Cambridge, Cambridge University Press, 2021, 120; *The Application of Teachings by the International Court of Justice*, 2016–2022, 21.

[68] BRUHÁCS János: *Nemzetközi jog*, Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2001, 198.

[69] *Annuaire de l'Institut de droit international*, Session d'Helsinki, 1985, Volume 61, Tome I, p. 253.

[70] CAFLISCH (66. j.) 137.

[71] ICJ: A megszállt palesztin területen történő falépítés jogi következményeinek tárgyában adott tanácsadó vélemény, 2004. július 9. Reports, 2004, 194–195. 140. §; *A népirtás megelőzéséről és megbüntetéséről szóló egyezmény* alkalmazásának ügye [Horvátország c. Szerbia], 2015. február 3. Reports, 2015. 51–52. 101., 102. és 104. §; *A Kongó területét érintő fegyveres tevékenységek ügye – kártérítés* [Kongó c. Uganda], 2022. február 9. Rec. 2022, 43, 49–50, 64–65, 130, 132. 70., 98., 149., 382., 389. §; *Karib-tengeri szuverén jogok és tengeri övezetek állítólagos megsértésének ügye* [Nicaragua c. Kolumbia], 2022. április 21, Reports, 2022, 339. 191. §.

[72] ICTY: *Dusko Tadic ügye (a joghatóság kérdésében hozott ítélet)* 30–31. A 186. sz. lábjegyzet szövege a következő: „I.L.C. Draft Code, 19, supra. See also Brownlie, *Principles of Public International Law* (4th ed. 1990) 562; Dinstein, *International Criminal Law*, 20 *Israel L. Rev.* 206 (1985); Oppenheim, *International Law* (8th ed. 1993); Röling, *Criminal Responsibility for Violations of the Laws of War*, 12 *Belgian Rev. Int'l L.* 8–26 (1976) (all in agreement that the principles of the Nürnberg Charter now form a part of the body of international law).”

[73] *Journal du Droit international*, 19 January 1977, 350–389. 50., 68., 90., 92., 98., 102., 103., 105. §. Lásd még: *Arbitrage Ad Hoc: Texaco Overseas Petroleum Co. and California Asiatic Oil Company v. Libya*, *Sentence Arbitrale AU Fond.* 19 January 1977.

[74] *Official Records of the General Assembly, Seventy-sixth Session, Supplement No. 10 (A/76/10)*, § 302.

[75] *Subsidiary means for the determination of rules of international law*, A/CN.4/L.985; A/CN.4/L.985/Add.1; A/CN.4/L.999

[76] A/CN.4/L.999.

[77] A/CN.4/L.985/Add.1.

[78] A/CN.4/L.985.

[79] A/79/10. Chapter V *Subsidiary means for the determination of rules of international law*, 38–41.

[80] A/79/10. (79. j.) 38, § 1.

[81] A/79/10. (79. j.) 38, § 1.

[82] A/79/10. (79. j.) 40, § 11–12.

[83] A/79/10. (79. j.) 39, § 7.

[84] A/79/10. (79. j.) 39, § 8.

[85] JALLOH (4. j.) § 308, 309, 310, 316, pp. 106–107, 110.

[86] JALLOH (4. j.) § 310, p. 107.

[87] JALLOH (4. j.) § 316, p. 110.

[88] Nagendra SINGH: *The Role and Record of the International Court of Justice*, Dordrecht–Boston–London, Nijhoff, 1989, 261.

[89] A nemzetközi bíró esetében „ami jórészt korlátozza nem is annyira a jobb értelemben vett »szubjektivitást«, mint inkább a származásának és neveltetésének köszönhető »partikularizmust«, az a »norma-közvetítők« figyelő és kritikai tekintete: ez jelenti mindenekeelőtt a kollégákat, majd az államokat, mint peres feleket, végül pedig a teljes nemzetközi jogász szakmát. [A bírót] saját eredeti állama jogi elitje figyeli, némileg ellentmondásosan elvárja tőle, hogy a hazai jogi kultúra hirdetője legyen: de ez kereszteződik és összekapcsolódik a világ jogászainak figyelő tekintetével, akik ott vannak a nemzetközi fórumokon, és akik előtt meg kell őriznie a reputációját. Figyelnek rá a tudományos akadémiák, a nemzetközi szervezetek, a magas rangú nemzetközi funkcionáriusok, és különösen a Bíróságnak és az Egyesült Nemzeteknek a székhelyén a diplomáciai testület tagjai.” Mohammed BEDJAOU: „L’opportunité dans les décisions de la Cour internationale de Justice” in Laurence Boisson DE CHAZOURNES – Vera GOWLLAND-DEBBAS (szerk.): *The International Legal System in Quest of Equity and Universality/L’ordre juridique international, un système en quête d’équité et d’universalité. Liber Amicorum Georges Abi-Saab*, Dordrecht, Kluwer, 2001, 569–570.

[90] Sir Hersch LAUTERPACHT: *The Function of law in the International Community* (1993). Idézi: Edward GORDON: „Legal Disputes under article 36(2) of the Statute” in Lori Fisler DARMROSCH (szerk.): *The International Court of Justice at a Crossroads*, New York, Transnational–Dobbs & Ferry, 1987, 222.

[91] „A mai Bíróság joggyakorlata figyelmeztet a túlzott rendszerezés [over-systematisation] veszélyére. Ezek a figyelmeztetések különösen fontosak azokban a helyzetekben, amikor még maga a jog is fejlődik.” Mohammed SHAHABUDDEN: *Precedent in the World Court*, Cambridge University Press, 1990, 221.

[92] „Az, hogy a diplomáciai és konzuli kapcsolatok jogát szabályozó elvek *jus cogens* jellegűek-e, arról nincs szó az ítéletben. Lehetséges, hogy azért, mivel a Bíróság, figyelemmel ennek a fogalomnak a túlzottan pontatlan jellegére, a problémát nem kívánta jelenlegi állapotából kimozdítani.” Elisabeth ZOLLER: „L’affaire du personnel diplomatique et consulaire des Etats-Unis à Téhéran (Etats-Unis d’Amérique c. Iran) Arrêt du 24 mars 1980” *RGDIP*, 1980/4, 1024.

[93] Gilbert GUILLAUME: *La Cour Internationale de Justice à l’aube du XXIème siècle – le regard d’un juge*, Paris, Pédone, 2003, 197.

[94] Lásd erre példál az ún. teljes életfogytilani börtönbüntetés ügyét. KOVACS Péter: „A strasbourgi joggyakorlat fordulatai és az alkotmánybíróság: a meglepetés ritka, de bevállalható és bevállalandó kockázata” in FEJES Zsuzsanna – TÖRÖK Bernát (szerk.): *Suum cuique: Ünnepi tanulmányok Paczolay Péter 60. születésnapja tiszteletére*, Szeged, Pólay Elemér Alapítvány, 2016, 549–571.

[95] Jelen sorok írójának a Nemzetközi Büntetőbíróság előtti egyik eljárásban írott 163 oldalas különvéleményére (Judge Péter Kovács’ *Partly Dissenting Opinion*, ICC-01/18-143-Anx1, 05 February 2021, Pre-Trial Chamber I, Situation in the State of Palestine) 2024-ben az izraeli (№ ICC-01/18, 13 December 2024, № ICC-01/18, 23 September 2024, az angol, az amerikai kormánybeadvány, valamint számos civil szervezet hivatkozott a Nemzetközi Büntetőbíróság előtti eljárás későbbi szakaszaiban. Hivatkozott rá továbbá [Magyarország](#) és [Nauru](#) beadványa a Nemzetközi Bíróság előtti eljárásban.

[96] HELMERSEN (67. j.) 94; *The Application of Teachings by the International Court of Justice*, 2016–2022 (67. j.) 21–22.

[97] HELMERSEN (67. j.) 219–220.